

Basic philosophical ideas associated with the Sabbath

[Základní filosofické ideje spojené se šabatem]

Marie Roubalova – Roman Kralik – Peter Kondrila –
Patrik Maturkanic – Yulia Biryukova – Mukhan Issakhan

DOI: 10.18355/XL.2021.14.03.11

Abstract

The basic ideas of Judaism are present throughout the year during important Jewish holidays. However, some of these festive motives repeat much more often - even every seven days on the Sabbath holiday. Shabbat integrates a theological, historical and educational dimension. Shabbat is also a fundamental expression of the philosophical principles of Jewish culture, which became the basis for European civilization. The celebration of this holiday is a reminder of the history of salvation, of covenant and commitment, but also of the joy that comes from God as a chosen one. The most important motives that appear in the celebration of the Sabbath and to which we pay attention are: creation (Rash Hashana), deliverance (Passau), covenants with God (Shavuot), upbringing and education of people who live near their God (Sukot) with an emphasis on social justice, peace and life.

Key words: Shabbat, creation, covenant, upbringing, peace, justice

Abstrakt

Základní filosofické ideje judaismu jsou zpřítomňovány v průběhu celého roku během významných židovských svátků. Některé z těchto svátečních motivů se však opakují mnohem častěji - dokonce každých sedm dní o svátku šabat. Šabat v sobě integruje teologický, historický a edukační rozměr. Šabat je také základním vyjádřením filosofických principů židovské kultury, které se staly základem pro evropskou civilizaci. Slavení tohoto svátku je upomínkou na dějiny spásy, na smlouvu a závazky, ale i na radost, která plyne z božího vyvolení. Nejvýznamnějšími motivy, které se objevují v slavení šabatu a kterým věnujeme pozornost jsou: stvoření (Roš hašana), vysvobození (Pesach), smlouva s Bohem (Šavuot), výchova a vzdělávání lidu, který žije v blízkosti svého Boha (Sukot) s důrazem na sociální spravedlnost, mír a život.

Klíčová slova: Šabat, stvoření, smlouva, výchova, mír, spravedlnost

1 Úvod

Židovské a křesťanské chápání času se liší od jiných náboženství svým důrazem na linearitu. Svět má svůj počátek ve stvoření, čímž se zakládá čas i prostor. Člověk je rovněž stvořením, je výtvozem Boha jako celá příroda. Příroda se však, na rozdíl od člověka, obnovuje v ročních cyklech vzniku a zániku. Člověk a vyvolený národ, v širším smyslu i lidstvo, však existují lineárně. Linearita času zakládá linearitu dějin, člověk se rodí a umírá, Adam je stvořen, přichází hřích a čekání na odpuštění. Pouze v paradigmatu lineárního času je možné mluvit o smlouvě, která platí na věky. Je to smlouva, která se v plynoucím čase pouze zpřítomňuje, neuzavírá se znovu a znovu, je to smlouva nezrušitelně platná. Slavení svátku šabat je tak znovu připomenutím stále platné smlouvy, která je nadčasová a zároveň má vliv na každý časový okamžik lidského života.

Metodologickým východiskem našeho textu je analýza základní koncepce času tak, jak ho vnímá a interpretuje judaistická kultura. Východiskový paradigmatický koncept času je následně sledován v jednom z nejvýznamnějších židovských svátků, ve svátku šabat. V jednotlivých bodech analýzy se zaměřujeme na způsob, jakým jsou

v slavení šabatu vyjádřeny konkrétní ideje spojené s prožíváním posvátného času. Zaměřujeme se specificky na myšlenky stvoření, vysvobození, míru, spravedlnosti, Boží blízkosti a života s Bohem. Představujeme jednotlivé formy, kterými jsou konkrétní ideje prezentovány v slavení šabatu a zároveň poukazujeme na zacílení všech činností a myšlenek na Boha jako na centrum šabatu ale i celého času dějin.

Sobota je součástí smlouvy mezi Bohem a židovským národem. Slavení soboty je připomínkou smlouvy a příležitostí pro radost z dodržení slibů jak ze strany Boha, tak ze strany vyvoleného národa. Teologicky je sobota dnem Pána, dnem, který je zasvěcen jeho oslavě. Lidé prožívají tento den v společnosti Boha, nevěnují se ekonomickým zájmům ani starosti o své hospodářství. Všechny starosti ale i pozemské radosti jsou odsunuty, aby byl vytvořen prostor pro setkání s Bohem. Šabat není dnem světské zábavy, není určen pro sledování televize nebo jiné moderní aktivity, které člověka izolují s rodinného společenství. Principem šabatu, mimo jiné, je vytvoření rodinného společenství, v centru jehož stojí Bůh. Členové tohoto společenství si uvědomují své vzájemné vazby a stejně tak si uvědomují svoji odpovědnost za členy rodinného společenství.

Šabat začíná v pátek večerní bohoslužbou, kde je přednesena modlitba Kabalat šabat. Je to modlitba, která oficiálně otevírá šabat. Po ukončení bohoslužby se židé střetají u společné rodinné večeře. Zde se projevuje význam rodinného společenství i v tom, že otec žehná dětem. Následně pak požehnává jídlo. Druhé jídlo šabatu se může jíst až po bohoslužbě zvané *musaf*. Následuje odpolední odpočinek, který, jak jsme už zmínili je naplněn studiem, meditací případně návštěvami. Následuje odpolední bohoslužba a po ní třetí jídlo. Šabat je ukončen obřadem *havdala*, který symbolizuje oddělení, návrat k denním starostem a povinnostem. Ve všech obřadech je vnitřně přítomen i hlubší ideový základ, na který se zaměříme v následujících řádcích.

2 Idea stvoření

Filosofický koncept židovského pojetí stvoření, podobně jako koncepce času, se odlišuje náboženských představ okolních národů. Proces stvoření spustil Bůh. Před stvořením byl pouze on sám, jeho osoba. Stvořitel je, slovy Aristotelovými, vnímán jako první příčina, Nic z toho, co je stalo, anebo se stane, se nemůže dít bez jeho vůle a bez jeho vědomí. Nejsou zde zprostředkující elementy stvoření, nejsou přítomni nižší bohové, není zde žádná prahmota anebo jiný ekvivalent věčného principu. Jediným věčným principem je Bůh, který bezprostředně tvoří a spravuje vesmír. Židovský monoteistický koncept Boha jako stvořitele nepotřebuje božskou hierarchii, tzn., ani logickou hierarchii příčin.

Příkaz „*zachor et jom hašabat...*“ (Ex 20,8) svým důrazem (infinitivem absolutním) na „Pamatuj!“ odkazuje na události vzdálené minulosti, kdy Bůh stvořil nebe a zemi („*šabat je považován za věčný památník prvního šabatu - šabatu Berešit*“). (Bleich, 1993) Sobota symbolizuje Hospodinovo „přestání“ sedmého dne po stvoření. Bez sedmého dne by stvoření nebylo dokončeno, obdobně jako by král zbudoval krásný svatební baldachýn, kterému by však chyběla nevěsta. (Gn 10,9)

V sobotu člověk ustává ve své lopotě, aby přivítal šabat, protože i Bůh po šesti dnech stvoření ustal ve své činnosti. (Gn 2,2) Boží „přestávka“ znamená, že Bůh by byl stvořením unaven. „*Cožpak nevíš? Cožpak jsi neslyšel? Hospodin, Bůh věčný, stvořitel končin země, není zemlený, není znavený...*“ (Iz 40,28) Rabíni učí, že stvořit svět bylo pro Boha méně namáhavé než vyslovit první písmeno hebrejské abecedy. Tímto písmenem je písmeno alef (pouhý ráz), tedy písmeno, které se téměř nevyslovuje. (Kaplan, 1991) Člověk má způsobem svého života Boha napodobovat. Bůh je milosrdný, proto má být i člověk milosrdný, Bůh je spravedlivý, proto má být i člověk spravedlivý. Bůh sedmého dne ustal ve své stvořitelské činnosti, proto má také člověk o šabatu ustát od své tvůrčí činnosti. V Tanachu je zakázáno rozdělování ohně (Ex 35,3), orba a sklizeň (Ex 34,21), lisování hroznů (Neh 13,15a), nakupování a prodávání (Neh 10,31), vaření a pečení (Ex 16,23), nošení lehkých i těžkých věcí Neh

13, 15-17), sbírání dřeva, opuštění místa pobytu a cestování (Ex 16, 29), řeči o práci a obchodu včetně plánů na všední dny (Iz 58, 13) a sběr many (Ex 16,21-29). Sběr many nebo dříví na podpal jistě nebyl příliš namáhavou prací. Daleko spíše než o fyzickou práci jde tedy v sobotu o „rituální práci“. (Kaplan, 1991) Boží odpočínutí po stvoření znamenalo, že Bůh již netvořil nic nového a stejně tak ani člověk nemá v sobotu vytvářet nic nového. Zároveň nesmí konat takové činnosti, kterými se vykonává kontrola či nadvláda nad stvořeným světem.

3 Idea vysvobození a smlouvy

Idea vysvobození je součástí filosofického konceptu lineárně chápaných dějin. Ztráta svobody, což postihlo Izrael v Egyptě, stejně jako všechna ostatní budoucí zajetí a doby nesvobody nemají repetitivní charakter (jsou neopakovatelná). Všechny události v dějinách jsou jedinečné, nebylo možné je předpovídat ze znamení nebes, ani orákulem (věštbou). Jediné znamení, které předjímalo jistý příchod katastrofy a exilu, byla bezbožnost a s ní související nemravnost. Exil je důsledkem odporu vůči vůli Boha, následkem porušení pravidel smlouvy, jenž se projevilo uctíváním jiných bohů. A trest je pak logickým následkem porušení smlouvy. Izraelité tak žijí v paradigmatu striktní logiky, ve které je provinění je doprovázeno trestem. Říká se tomu zákon kauzality. Tato striktní logika však nezřídka vytvářela předpoklady pro příliš volné interpretování boží aktivity. V zjednodušeném logickém kalkulu byl hledán Boží zásah i tam, kde to nebylo možné. Ne každá choroba musela být logicky Božím trestem, ne každé neštěstí muselo být Božím prokletím, jak ostatně dokládá kniha Jóbova. Důležitým filosofickým východiskem bylo pochopení, že to, co se děje člověku se neděje náhodně. Člověk disponuje možností volby a za svoje rozhodnutí a skutky proto nese odpovědnost. Antropologický koncept svobodné volby se od judaismu přenáší do evropského filosofického paradigmatu, kdo dostává podobu konceptu svobodné vůle. Dodržení smlouvy zároveň žádá cnost trpělivosti (Blascikova, 2013: 500).

Nejtěžší otročinu zažil Izrael v Egyptě, zemi, která byla chrámem cizích bohů, kde nemohl obětovat Hospodinu. Země útlaku, soužení a smrti. Torat Moše odůvodňuje zachování šabatu vzpomínkou na Hospodinovo vyvedení vyvoleného lidu z této země otroctví (Dt 5,12-15). Oslava šabatu je výsada vysvobozených a znamením svobody Izraele. Exodus vyvolenému lidu umožnil slavení soboty. (Gen 31, 13) Z tohoto důvodu se šabat vyskytuje také jako klauzule různých smluv (Dekalog, Kniha smlouvy, Kultický dekalog).

Bůh Izraele často uzavírá smlouvy s vyvolenými jednotlivci (a jejich potomky) i s vyvoleným lidem. Ve starých dobách byla každá smlouva (i taková, která byla uzavírána pouze mezi lidmi) vnímána jako náboženský akt. Závazky smlouvy se stvrzovaly vždy „před Bohem“ nebo „při Hospodinu“. (Joz 9, 19) Bohem byly Izraeli zakazovány smlouvy s cizími bohy a smlouvy s národy, které by mohly vyvolený lid svádět k modloslužbě. (Dt 18, 19) Pro uzavření smlouvy se v hebrejštině používá slovní spojení „karat brit“, což doslova znamená „řezal smlouvu“. Sloveso „řezal“ v souvislosti se smlouvou v Izraeli pravděpodobně nebyl odkazem na starobylovou praxi míšení krve ze zářezů na kůži smluvních partnerů vzájemným dotykem (jak je to doloženo u mnoha starověkých národů), nýbrž spíše odkazem na „řezání“ masa zvířat, která byla u příležitosti smlouvy obětována a půlena. Smluvní strany pak procházely mezi rozřezanými kusy masa, aby a uvědomily, jaký bude jejich osud v případě, že smlouvu nedodrží (jejich maso by se v takovém případě také stalo pokrmem divoké zvěře a ptactva). (Jer 34, 18) Maso (bez krve) pak částečně bylo součástí slavnostní hostiny, kterou se vytvářelo obecnství mezi smluvními stranami. Trvalost smlouvy byla vyjádřena použitím nejstaršího konzervačního prostředku – soli (prosolená smlouva byla smlouvou trvalou). (Nm 18, 19) Smluvní partneri se nazývají „baalej-brit“ a navzájem si chrání své životy i majetek. (Gen 13,

13) Smluvním znamením je duha (Boží smlouva s Noachem), obřízka (smlouva s Abrahamem), (Gen 17, 7-14) desky Zákona (Ex 19, 5) a šabat Ex 31, 13-17) (Sinajská smlouva s lidem prostřednictvím Mošeho), (Van Gemeren, 1997: 748 – 749) nové srdce a odpuštění hříchů (nová smlouva, jak ji popsal prorok Jeremiáš). (Van Gemeren, 1997: 749 – 750) Smlouvy jsou nejen uzavírány, ale také jsou slavnostně připomínány či zpřítomňovány. (Dt 29, 8-9) Smluvní vztah s Bohem vyžaduje neustálé posvěcování Izraele. (Ex 31, 13) Smlouvy poukazují na Boží věrnost vůči vyvolenému lidu.

4 Idea světa, v němž člověk žije v blízkosti Boha (Gan Eden a olam haba)

S ideou svobody úzce souvisí také odpovědnost, coby další filosofická a etická kategorie. Bůh jako stvořitel sice trestá člověka, který se rozhodl odporovat jeho vůli a nezřídká je jeho trest dokonce velmi přísný, ale stav člověka nikdy není fatální. Člověk může vzdorovat. Tak, jak ho jeho svobodné rozhodnutí svedlo na cestu od Boha, tak jej může jeho rozhodnutí zase přivést i na cestu zpět k Bohu. Život člověka se odehrává v atmosféře metafysické naděje, která stojí nad časem a prostorem a je nadějí, jenž se nachází v Bohu. Svoboda člověka odvádí od Boha, leč Bůh neodchází, Bůh se pouze skrývá. Vždy je blízko, třebaže ve skrytosti, nedostupný racionální reflexi, či logice člověka.

Bůh po stvoření viděl, že země je dobrá. A usadil svobodného člověka v zahradě Eden, kde služba („avoda“) byla zároveň bohoslužbou („avoda“). Po selhání člověka, však Bůh zemi proklel slovy: „*Kvůli tobě necht' je země prokleta; po celý svůj život z ní budeš jíst v trápení.*“ (Gen 3, 17) Tomuto trápení se člověk vzdaluje pouze v sobotu, kdy se odvrací od světa, aby se mohl přiblížit Bohu. V jistém smyslu se tak člověku znovu připomíná ztracená atmosféra, kterou zakoušel při svém pobytu v zahradě Eden. Bůh tak dovoluje v sobotu člověku návrat zpět na místo, z něhož ho za jeho provinění vyhnal.

Zároveň Šabat zpřítomňuje atmosféru budoucího světa „olam haba“: (Berešit raba 17, 44) „*Každý... slavený pozemský šabat je jen slabým odleskem šabatu budoucího.*“ (Munk 2019: 294) Z toho důvodu je šabat předjímkou nebeského království, kdy každý den bude šabat (Kaplan, 1991): „*Šabat upomíná na dva světy - tento svět a svět budoucí... neboť šabat, to je radost, svatost a odpočinek; radost je součástí tohoto světa, svatost a odpočinek náleží světu budoucímu.*“ (Heschel, 2009: 21) Tato představa odpovídá rabínské tradici, podle níž mohou být běžné věci šedesátinou něčeho zvláštního: „*Spánek je šedesátinou smrti, med je šedesátinou many a šabat je šedesátinou budoucího světa.*“ (Babylónský talmus 57b) Sobota je proto dnem, kdy člověk dostává zvláštní „druhou duši“: (Tur Haaruch 20, 11) „*Je to vyšší, dokonalá duše, taková, jaký je příští svět (olam haba). Tato duše... nabádá ke klidu, radosti a uvolnění.*“ (Stern, 2002: 36) Při sobotní liturgii opěvuje příchod nebeského království šest úvodních žalmů (barchu) v pátek večer. Každý z těchto žalmů symbolizuje jeden den, který předchází sobotě. Veškeré konání a usilování v tyto dny směřuje k šabatu.

Se sobotou jsou spojeny rovněž mesiášské motivy, které spojují vykoupení s dodržováním šabatu. V okamžiku, kdy Židé dodrží podle midraše jeden jediný šabat (Midraš raba 25, 16) nebo podle Talmudu dva po sobě jdoucí šabaty (Babylónský talmud 118b) přesně tak, jak se má dodržovat, přijde Mesiáš ben David. Podle židovské tradice dojde k úplnému vykoupení vyvoleného lidu v sobotu odpoledne. (Lau, 2012: 165) V budoucnu se podle proroctví přijde poklonit Hospodinu v sobotu veškeré tvorstvo. (Iz 66, 22-24) Abraham Jošua Heschel s odkazem na rabího Šloma z Karlina však zdůrazňuje, že „*Kdo se však nenaučí těšit se z chuti šabatu, kdo nepozná, co je život věčný, dokud žije v tomto světě, ten se nedokáže radovat z věčnosti ve světě budoucím.*“ (Heschel, 2009: 56)

5 Idea sociální spravedlnosti

Myslenka sociální spravedlnosti je základní ideou sociální filosofie, potažmo i enviromentálního učení. Sociální spravedlnost bezprostředně souvisí se svobodou a rozhodnutím člověka. Základním rozhodnutím, primárním aktem svobodného rozhodnutí je definování statusu osoby druhého. Principem sociální spravedlnosti v judaismu je přijetí druhého člověka jako osoby, jako Božího stvoření, jako někoho, kdo je hoden úcty a komu náleží pomoc. V souvislosti s tím, jak je chápán Bůh Stvořitel (viz výše), je člověk odpovědný za svého bližního, nikoli Bůh. Člověk má povinnost starat se o zemi a má povinnost starat se také o všechna Boží stvoření.

Bůh je věrný celému lidu, nezapomíná ani na ty nejslabší. Sobotními zákony vrcholí ochrana slabých, chudých, zotročených (např. v sedmém tj. sobotním roce si otrok může vybrat mezi svobodou a otroctvím), bezdomovců i cizinců. (Ex 23, 12) Šabat patří i těm sociálně nejslabším. Zákony týkající se šabatu „*pozvedají lidský život, zdůrazňují náboženskou rovnost pána a sluhy a sahají až k nežidovským zaměstnancům židů a proselytům.*“ (Newman – Sivan, 1992: 197) A tak ani své nežidovské sousedy nemají židé žádat o vykonání sobotní práce, kterou sami nesmí konat (a to ani za poplatek). (Babylónský talmud 103a, Mišne Tóra 6,1, Šulchan aruch Harav 243,1; 244,1)

Židé nemají žádat o pomoc se sobotní prací zakázanou nejen Tórou, ale i s prací zakázanou pouze rabínským ustanovením. Tato praxe byla zavedena i přesto, že lidé, kteří nejsou Židé, prací v sobotu (z vlastní vůle) konat mohou. O šabat by tak v židovském domě neměl pracovat vůbec nikdo. (Kicur šulchan aruch 73,8) Židé nesmí mít užitek ani z práce, kterou jejich nežidovský soused vykoná pro ně z ohleduplnosti. Po vstupu do domu tak Žid nemůže v sobotu vyzvat svého nežidovského souseda, aby si rozsvítil světlo, protože by to bylo i k jeho užitku. (Šulchan aruch 307,21) Může však mít užitek ze světla, které si nežidovský soused rozsvítí, protože jej potřebuje (k pracím, ke čtení apod.). Židé nemohou požádat o rozsvícení světel v sobotu, ale mohou požádat, aby je jejich nežidovský soused ve chvíli, kdy už je nepotřebuje, nezhasel, když už je ze své vlastní vůle rozsvítil. (Šemirat šabat kehilchata 30,57) Mléko nadojené nežidovským sousedem, obdobně v sobotu nasbírané ovoce nebo ulovené ryby (i když je nežidé získávali pro sebe) nesmí židé v sobotu jíst (situace se mění až po šabat). (Šulchan aruch 325,5-8) Židé tedy mohou využít výsledky v sobotu zakázané práce (např. rozsvícení světla), když je výsledkem činnosti, kterou vykonal jejich nežidovský soused pro sebe nebo pro jiného člověka, který není žid. (Šulchan aruch 276,2)

Ve výjimečných případech lze požádat nežidovské sousedy nebo nežidovské sloužící svých sousedů o vykonání práce v sobotu, která je zakázána rabíny (nesmí jít o zemědělské a stavební práce). (Kicur šulchan aruch 73,1.5) K uvedeným výjimečným případům patří určité druhy práce, které zabrání utrpení lidí, trápení zvířat (např. dojení) nebo velkým finančním ztrátám. Dovoleno je například „přenášení“ (například teplé vody), které je nezbytně nutné pro vykonání „berit mila“ (obřízka) i v místě, kde nebyl zřízen „eruv“ („smísení“, „splynutí“). (Babylónský talmud 85b) O vykonání práce v sobotu lze nežidovského souseda požádat také v různých krizových situacích nebo v situacích, které nebylo možné předvídat. Požádat o pomoc lze například při požáru, zejména hrozí-li ohrožení lidských životů, zničení svatých knih či velké ztráty na majetku. Nežidovského souseda lze požádat také o odstranění prachu z oděvu, nemá-li ušpiněný jiný oděv na uctění šabatu. (Mišna berura 302,6) Rovněž dojde-li k velkému ochlazení, může být požádán o zapnutí topení v místnosti, zejména jsou-li tam děti a staří lidé, kterým by zima působila utrpení. (Šulchan aruch, Orach chajim 276,5; Mišna berura 276,40) Žádost o vykonání sobotní práce by však nikdy neměla obsahovat výslovný příkaz. Člověka, který není žid, je dovoleno požádat také o vykonání jakékoliv práce (dokonce i takové, kterou zakazuje Torat Moše) pro vážně nemocného člověka,

zejména je-li upoután na lůžko a to i v případě, že tato nemoc přímo neohrožuje jeho život. (Šulchan aruch, Orach chajim 328,17) V chladných oblastech bylo rabíny povoleno požádat nežidovské sousedy o zatopení v kamnech, protože prochladlý člověk má obdobný status jako nemocný člověk. (Šulchan aruch 276,5) V rodinách s malými dětmi o to lze požádat i v případě, že není extrémně chladno. (Šemirat šabat kehilchata 23,28)

Děti mají obdobný status, jaký má nemocný člověk, tj. pro děti mohou židé požádat nežidovského souseda o vykonání práce (uvaření jídla, rozsvícení světla apod.). (Rama 276,1; 328,17; Mišna berura 276,6-7) Rabínské autority se však neshodují v tom, do jakého věku tak smí pro dítě učinit. Někteří se domnívají, že pouze do dvou či maximálně do tří let, (Chazon iš 59,3) podle jiných do šesti, (Cicit Eliezer 8,15) devíti či deseti let (maximálně však do bar micva). (Šemirat šabat kehilchata 37,2)

Židé si mohou své nežidovské sousedy najmout na činnosti, které sami mohou v sobotu vykonávat např. mytí nádobí, které se bude ještě v sobotu používat. (Šemirat šabat kehilchata 22,14; 28,63)

Důraz na sociální spravedlnost je patrný v tom, že sociálně nejslabším patří úroda „sobotního roku“. Půdě na regeneraci jeden den nestačí, a proto dostává „sobotní rok“ – sedmý rok odpočinku. Stejně jako se z Boží milosti žije v sobotu, má se z Boží milosti (a nikoliv ze své vlastní práce) žít i v sobotním roce.

6 Idea míru (šalom)

Šabat nastoluje mír (šalom) mezi lidmi i v přírodě. Vše obepínající mír, který nastane v budoucím světě (olam haba) se částečně zpřítomňuje již během každého šabatu tohoto věku. Člověk by tak měl během šabatu žít v míru se všemi lidmi i ostatními. tvory. Zakázáno je zabíjet i pouhý hmyz, pouze zvířata bezprostředně ohrožující život člověka (hadí, štíři apod.) je dovoleno o šabat zabít. (Šulchan aruch, Orach chajim 316,10; Šemirat šabat kehilchata 25,1316,10; Šemirat šabat kehilchata 25,1) Bodavý hmyz, který vážně ohrožuje člověka (zejména malé děti) je dovoleno opatrně zachytit například pod skleničku.

Tento den ustává boj ve válce. V době makabejských bojů Matatíáš připustil možnost obrany o šabat, (1Mak 2,39-40; 9,43-49) ale i poté Židé ukončili boj v sobotu, když nebyli bezprostředně ohroženi. (2Mak 8,25-28) Někteří dokonce raději volili smrt než by šabat porušili: „*Mnoho vojáků se vydalo je stíhat, dostihli je, obklíčili a chystali se napadnout je v den sobotní. Vyzývali je: Zanechte odporu! Vyděte a učíte, co nařizuje král, a budete žít! Odpověděli: Nevýjdeme a neučíme, co nařizuje král; ani za nic neposkvrníme sobotu. Vojáci tedy na ně bezodkladně udeřili, ale oni jim neodpovídali ani kamením po nich nehodili, ani úkryty nezatarasili. Říkali si: Raději všichni zemřeme ve své bezúhonnosti; nebe i země jsou svědky, že je to nespravedlivé vraždění. A tak na ně vojáci zaútočili, přestože byla sobota; zahynuli všichni i jejich ženy a děti i stáda, téměř tisíc lidí.*“ (1Mak 2,32-38)

Symbolicky ideu míru vyjadřuje také požadavek většiny rabínů, aby lidé v sobotu nenosili ven žádnou válečnou výzbroj či výstroj (meč, oštěp, luk, štít), která není součástí oděvu (vojenské boty, kabát apod. jsou povoleny). Rabi Eliezer se však domníval, že je to dovoleno obdobně, jako je dovoleno nosit šperky zdobící oděv (Babylónský talmud 63a). Odpůrci tohoto stanoviska argumentují tím, že v mesiášském věku budou zbraně zlikvidovány (Iz 2,4). Za předpokladu, že by měly obdobný status jako šperky, zůstaly by zachovány. (RAMBAM, Mišna, Šabat 6,2; RAMBAM, Mišne Tora hilchot Šabat 19,1; RAŠI, BT, Šabat 63a)

7 Idea života (chajim)

V souvislosti se všemi filosofickými principy, které se zrcadlí ve slavení šabatu, se jako centrální jeví hodnota života. Život je Boží dar a odpovědnost za něj má člověk sám. Člověk se nemůže skrýt před tváří Hospodina a říci s Kainem: já nejsem strážcem svého bratra, já nemám za něj odpovědnost. Opak je pravdou: člověk je

strážcem svého bratra. Život člověka je posvátný, hodnota člověka je posvátná, stejně jako důstojnost člověka. Ta stojí nad samotným šabatem, nad dnem zasvěceným Bohu. Záchrana života člověka ale také ochrana lidské důstojnosti jsou více než formální plnění příkázání. I zde vidíme, že filosofické principy, které jsou definované v Tanachu, jsou totožné s principy evropské civilizace tak, jak je známe dnes.

Hrozba trestem smrti za porušení šabatu (viz výše), nutí člověka, aby její dodržování bral smrtelně vážně. Přesto je však šabat spojován se životem a nikoliv se smrtí. (Midraš Tehilim 92) Adam byl totiž stvořený v sobotu a zhřešil také v sobotu. Trestem za jeho hřích byla smrt. Šabat vystoupil před Bohem jako obhájce Adama argumentoval také tím, že dosud nebyl žádný člověk usmrčen. Ptal se, proč by první měl zemřít právě v sobotu? Podle tohoto midraše to byla právě sobota, kdo zachránil Adama před smrtí.

Záchrana života odkládá účinnost všech ostatních micvot – s výjimkou modlářství, vraždy a sexuálních hříchů, protože jejich porušením by život zbožného člověka ztratil smysl. (Babylónský talmud 74 a,b) Záchrana života (pikuach nefesh) „*Úcta k lidskému životu – Povinnost zachránit život má přednost před zákony týkající se šabatu.*“ (Babylónský talmud, Joma 84b; 85a,b; BT, Šabat 132a; JT, Joma 8,5; Mišna berura 325,6). Život má přednost před sobotou, protože „*smrt Žida je sama o sobě chilul šabat – znesvěcení soboty. Znesvěcení znamená zmenšení posvátného a to nastává ve chvíli, kdy je Izrael méně schopný posvětit šabat z důvodu smrti.*“ (Likutej halachot šabat 7,11) Znesvěcení způsobené usmrcením člověka (byť jen tím, že mu neposkytneme pomoc) je větší než znesvěcení soboty tím, že vykonáme zakázanou práci. Kromě toho, kdo se snaží prodloužit život člověka, byť by se mu to povedlo jen na krátkou chvíli, dává umírajícímu šanci, aby stihl vykonat pokání. (Mišna, Joma 83a) Zároveň takové porušení jednoho šabatu může způsobit posvěcení mnoha dalších šabatů ze strany zachráněného. (Babylónský talmud, Joma 85b)

Za život ohrožující se považuje zejména vnitřní zranění (velké rány, vnitřní krvácení), zranění rukou a nohou (zejména na zadní straně), poranění oka, kousnutí hadem či škorpiónelem, vysoké teploty apod. (Šulchan aruch, Orach chajim 328,3-9) Při posouzení zdravotního stavu je rozhodující stanovisko lékaře a nikoliv subjektivní pocit pacienta, který uvádí, že se cítí zdravý. (Šulchan aruch, Orach chajim 328,10; 618,5) V opačném případě, kdy lékař neshledá stav pacienta za závažný, zatímco pacient se domnívá, že jeho stav vyžaduje ošetření v nemocnici, mělo by mu být vyhověno (není-li jeho postoj zcela nesmyslný), protože on zná svůj stav nejlépe. (Šulchan aruch, Orach chajim 618,1)

Sobotní zákony lze porušit v případě ohrožení života (nemoc, porod, nehoda) (Babylónský talmud, Joma 85a; Babylónský talmud, Šabat 132a), dokonce i v případě, že daná osoba je pouze ve smrtelném nebezpečí a nehrozí její okamžitá smrt. (Šulchan aruch harav 328,1) O tom, že jde o ohrožení života, může (není-li přítomen lékař) rozhodnout každý bohabojný a zkušený člen židovské obce. (Šulchan aruch, Orach chajim 328,10) V případě, že si tento člen obce není jistý, zda jde v daném případě o ohrožení života či nikoliv, má raději riskovat porušení soboty než zmaření lidského života. Trosky domu lze odklidit i v sobotu, když lze předpokládat, že jsou pod nimi lidé, které by ještě bylo možné zachránit (Šulchan aruch, Orach chajim 329,2-5). Člověka, který tak neučiní, lze považovat za vraha. (JT, Joma 8,5) Pomoc musí být bezprostřední a nelze ji odkládat ani kvůli poradě s rabinem, což je v případě jiných nejasností nejlepším řešením. Pro člověka, který je ve smrtelném nebezpečí, lze provést všechny práce potřebné k jeho záchraně, jakoby byl všední den. (RAMBAM, Mišne Tóra, Hilchot Šabat 2,1; Šulchan aruch, Orach chajim 328, 2-4)

Praxe, že záchrana života má přednost před dodržením sobotních zákonů, je dodržována, protože „*Bůh dal člověku příkázání, aby podle nich žil, a ne aby při jejich dodržování zemřel.*“ (BT, Joma 85b, srv. Mišna berura 328,6) Toto pojetí vychází z textu knihy Vajikra: „*Budete dbát na moje nařízení a na moje řády. Člověk,*

který podle nich bude jednat, bude z nich žít. Já jsem Hospodin.“ (Lv 18,5) Toto stanovisko platí dokonce i v případě, kdy je zjevné, že smrt dotyčné osoby je nevyhnutelná a porušení sobotních zákonů ji život zachránit nemůže.

Privilegium vykonat práci (ve prospěch ohroženého) porušující šabat mají především dospělí bohabojní členové obce, všem dobře známí a vážení znalci Tóry. (Mišna berura 328,34) Tuhle práci by neměli vykonávat ženy, děti (které před bar micva nemusí dodržovat příkazy Tóry a jde pro ně pouze o rabínský zákaz) ani pohané. (RAMBAM, Mišne Tóra, Hilchot šabat 2,3) Výjimkou je v tomto případě pomoc u porodu, který je rovněž vnímán jako život ohrožující a to i v případě, že probíhá bez komplikací.

Členové obce, kteří by byli přítomni porušení soboty ženami, dětmi a pohany by se totiž mohli domnívat, že jsou přítomni něčemu, co není důležité. Zatímco když vidí porušení soboty nejvýznamnějšími členy obce, chápou, že se v jejich přítomnosti děje něco naprosto výjimečného. V případě, že vážený člen obce není přítomen, může život člověka zachránit kdokoli. Práci pro ohroženého člověka může vykonat jeden člověk nebo více lidí a to jak zároveň, tak i postupně. (Rambam, Mišne Tóra, Hilchot šabat 2,7) Každému, kdo se pokusí zachránit lidský život, náleží odměna od Boha a to i v případě, že se mu tento pokus nezdaří. (Babylónský talmud, Menachot 64a; Šulchan aruch, Orach chajim 328,15)

Sobotní zákony lze porušit také v případě, že není bezprostředně ohrožen život člověka, ale je ohroženo jen jeho zdraví (např. úraz). Zraněného či nemocného člověka nebo těhotnou ženu je třeba ošetřit a odvést do nejbližší nemocnice nebo jim zavolat sanitku, když z jejich stav vyžaduje. Do vzdálenější nemocnice je možno cestovat pouze tehdy, je-li to nutné ze zdravotních důvodů (tyto důvody mohou být pouze subjektivní, protože je třeba, aby byl pacient v klidu), nikoliv z ekonomických důvodů. Ve prospěch nemocného nebo rodící ženy je možné rozdělat oheň i za situace, že to není nezbytně nutné. (Šulchan aruch, Orach chajim 330,1) Obdobně je dovoleno lékařům a zdravotnímu personálu pracovat pro záchranu pacienta. Postupy, které nejsou nezbytné pro záchranu života a zdraví, mají být odloženy a provedeny až po ukončení šabatu. (Babylónský talmud, Joma 84b; Šulchan aruch, Orach chajim 328,4.12.16) Plánované operace, vyšetření a testy by se o šabat konat neměly.

Ve všech případech však zároveň platí, že by porušení sobotních zákonů mělo být minimalizováno, za předpokladu, že tato skutečnost neohrozí život člověka. (Mišna berura 328,14; Šulchan aruch harav 328,13) V případě, že někdo vážně onemocní již před šabatem a lze předpokládat, že jeho stav se může o šabat zhoršit tak, že ohrozí jeho život, je nutné připravit vše tak, aby sobotní práce byly minimalizovány. (Mišna berura 344,11; Igrot Moše, Ocar chajim 1,131; Šulchan aruch Harav, Orach chajim 330,3)

Šabat zahrnuje nejen ideu ochrany života a zdraví člověka, ale rovněž ideu ochrany zvířat. Odpočívat o šabat mají nejen lidé, ale i domácí zvířata, jak je uvedeno již v Torat Moše: „*aby odpočinul tvůj býk i osel*“. (Šemot 23,12; Devarim 5,14) Odtud vychází předpisy, které židovská tradice označuje jako „ševitat behemto“ – „odpočinek svého dobytka“. (Šemot 23,12; Rambam, Mišne Tóra, Hilchot šabat 20,1) Zvíře nesmí být na šabat pronajato ani nežidovským sousedům, protože by s ním mohli pracovat. (Šulchan aruch, Orach chajim 246,3; Kicur šulchan aruch 87,10) V tomto případě nestačí ani jejich slib, že nebudou se zvířetem v sobotu pracovat. (Rama 246,3) Vlastní-li zvíře dohromady Žid se svým nežidovským sousedem, může nežidovský soused se zvířetem v sobotu pracovat jen v případě, že již při koupi byla tato podmínka ve smlouvě stanovena. Dodatečně již tato podmínka nemůže být ke smlouvě doplněna. (Šulchan aruch, Orach chajim 246,5)

V sobotu je zakázána jízda na zvířeti. Obdobně je zakázáno vyvádění zvířat za „eruv“ („smísení“, „splynutí“), není-li to nevyhnutelně nutné pro blaho zvířete. (BT, Bejca 36b; Bejt Josef 305,18; Šulchan aruch, Orach chajim 305,1; 308,39; Kicur šulchan aruch 87,8) Žizníci zvíře lze přivést k vodě nebo mu smí člověk načerpat

vodu do koryta, aby se mohlo napít. Slepec se však i v sobotu smí nechat vést svým vodícím psem a je-li to nezbytné, může s ním přijít i do synagogy. (Jalkut Josef 2,384; Igrot Moše, Orach chajim 1,45) Zvíře však nesmí ostatní přítomné rušit.

Člověk nesmí nosit zvíře, protože je považováno za „mukce“ („daný stranou“, předmět, s kterým se nesmí o svátcích manipulovat). (Šulchan aruch, Orach chajim 308,39) Předměty (např. klec či přenoska na zvíře) (Kaf hachajim 310,38) a živočichy, které jsou „mukce“, nelze v sobotu rukou přenášet či posouvat, lze je však mít na vodítku). V případě, že je klec umístěna tak nevhodně, že působí utrpení zvířat (například na přímém slunečním žáru) a neexistuje jiná alternativa, jak utrpení zvířete zabránit, lze klec posunout. (Šemirat šabat kehilchato 27,30)

V praxi je přesto někdy dovolováno přinést například štěně nebo kotě k utišení dítěte, (Igrot Moše 5,22) přestože je to halachicky zakázáno. (Tosafot, Šabat 45b; Šabat 128b; Šulchan aruch, Orach chajim 308, 39; Mišna berura 308,146; Kaf hachajim 308,235) Nosit zvíře je dovoleno pouze tehdy, brání-li to jeho utrpení nebo úmrtí dalších zvířat. (Chazon iš, Orach chajim 52,16; Šulchan aruch Harav 305,26. Topicí zvíře je například dovoleno zachránit, stejně jako je dovoleno vrátit do vody rybičku, která vyskočila z akvária. Rovněž lze odstranit mrtvou rybičku z akvária, aby nezpůsobila úmrtí dalších rybek. Ve věci toho, zda akvarium je či není mukce se názory rozcházejí. (Igrot Moše, Orach chajim 4,16; Šemirat šabat kehilchato 27,27 a 28) Zvířete, které netrpí a které není ve smrtelném nebezpečí, se člověk v sobotu nesmí dotýkat, ani se o něj opírat. (Kicur šulchan aruch 87,2) To platí i v případě, že hrozí finanční nebo materiální újma, například když kočka svými drápy ničí nábytek. Zvířeti lze v této činnosti zabránit jiným způsobem – například křikem.

Rovněž je zakázáno na zvíře cokoli nakládat a ze zvířete cokoli sundávat. (Šulchan aruch, Orach chajim 305,8,18) Zvíře na sobě nesmí nést ani pokrývku. Výjimkou je pokrývka osla, protože ten je velmi náchylný na prochladnutí a pokrývka mu slouží jako postroj. Pokrývka však musí být i v tomto případě uvázaná před šabatem. (Kicur šulchan aruch 87,3) Zvíře na sobě v sobotu nesmí „nést“ ani ozdoby nebo zvonek. (Šulchan aruch, Ocar chajim 305,1) Zvonek, který nezvoní, může mít zvíře pouze na dvoře, venku nesmí mít ani ten. (Kicur šulchan aruch 87,4) Zvíře může na sobě mít pouze věci nezbytně nutné k jeho ovládní (ohlávka nebo uzda, ale nesmí mít obojí) (Kicur šulchan aruch 87,2) nebo věci, které jsou nezbytné pro jeho život či zdraví (např. obvazy). (Kicur šulchan aruch 87,1) Dokonce v případě, že zvíře s nákladem vyjde samo do veřejného prostoru, je za to jeho majitel plně odpovědný a porušil tím šabat. (Kicur šulchan aruch 87,1)

Dojení zvířat není dovolené, aby však nedošlo k jejich trýznění („caar baalej chajim“) je zvykem požádat nežidovského souseda, aby tuto práci vykonal. (Jalkut Josef 2,110; Kicur šulchan aruch 87,9) Takto nadojené mléko musí být do neděle odloženo (např. do komory), protože jej věřící Židé nesmí v sobotu pít a ani se jej tento den nesmí dotýkat. (Kicur šulchan aruch 87,9)

V sobotu je dovoleno krmit domácí zvířata, protože člověk je za ně zodpovědný a musí chránit jejich zdraví a život. (BT, Šabat 155b; Šulchan aruch, Orach chajim 324,11-12; Jalkut Josef 324,1) Rabíni většinou dovolují krmení toulavých psů, když mají hlad a nemohou si najít potravu: (Mišna berura 324,31; Aruch hašulchan 324,2) „*Do jisté míry je to micva, neboť Svatý, budiž požehnáno jeho jméno, má jistě se psy soucit, když učinil, že při nedostatku potravy trvá jejich trávicí proces tři dny.*“ (Kicur šulchan aruch 87,18) Výjimka umožňující krmit toulavé psy v sobotu bývá zdůvodňována také (a) tím, že psi (na rozdíl od koček) si v přírodě obtížně hledají potravu; (b) jako vděčnost Židů za to, že je nenapadli a ani štěkotem neprozradili při odchodu z Egypta. (Ibn Ezra k Šemot 11,7; RAŠI, BT, Pesachim 22a; Mišna berura 324,31) Volná venkovní zvířata (jako jsou například ptáci nebo ryby) se v sobotu nekrmí, protože si jsou schopni sami nalézt potravu ve svém přirozeném prostředí. Magen Avraham 583,5; Mišna berura 324,31; Jalkut Josef 324,9; Kicur šulchan aruch

87,18) V podstatě však platí, že nakrmit lze jakékoliv zvíře, které je hladové a evidentně si není schopno najít potravu. (Aruch hašulchan 324,2; Jalkut Josef 24,4)

V sobotu, která se nazývá „Sabat šira“ („Sabat písně“), protože součástí sobotního čtení je Mošeho píseň („šira“) u Rákosového moře, je v některých rodinách zvykem krmit ptáčky, jako poděkování za jejich zpěv Hospodinu, když Izrael přecházel přes Rákosové moře. (Aruch ha šulchan 324,3) Vzhledem k tomu, že si ptáci dokáží potravu zajistit sami, je však lepší naplnit jim krmítka již v pátek před začátkem šabatu. K nakrmení ptactva v sobotu zejména v zimě, kdy je potravu nedostatek, lze využít některé v sobotu dovolené praktiky, které jim mohou pomoci. Je-li například nutné setřást drobký z ubrusu, aby nekazily slavnostní atmosféru šabatu, je možné tak učinit na místě, kam bude mít ptactvo snadný přístup a bude si je moci bezpečně sezobat. (Jalkut Josef 27,21)

Potrava by se zvířatům neměla v sobotu krájet či oddělovat od kosti v případě, že mohou dobře kousat. (Mišna berura 324,3) Zvířata se mohou pást (není to pro ně práce nýbrž požitek), nebo se mohou nakrmit senem (balík sena však nesmí být zavázán pevným – dvojitým uzlem). Zvířata se nesmí krmit trávou, která byla posekána v sobotu (např. nežidovským sousedem), není-li však k dispozici jiná tráva, je to dovoleno, aby zvířata netrpěla hladem. (Kicur šulchan aruch 87,12) Zrní, které slouží zvířatům jako potravu, se neodměřuje ani neváží, dávka musí být odhadnuta. (Kicur šulchan aruch 87,11) Zvířata se nesmí v sobotu zabíjet ani lovit (viz dále), pokud přímo neohrožují život člověka. Někteří rabíni zakazovali krmení zvířat hlavně proto, aby jim lidé neházelí potravu jako návnadu. Zvířeti lze podat léky pro zmírnění bolesti. (Mišna Berura, Ocar Chajim 332,5) V sobotu nelze usmrtit zvíře, které je smrtelně raněné. Aby se netrápilo, lze požádat o vykonání této služby nežidovského souseda. (Šemirat šabat kehilchato 27,55-57).

8 Závěr

Šabat v sobě zahrnuje všechny základní ideje judaismu: stvoření, vysvobození a smlouvy. Také ideu světa, v němž člověk žije v blízkosti Boha (zahrada Eden, nebeské království), ideu sociální spravedlnosti, míru a života. Lze říci, že kdyby nebylo možné slavit židovské svátky, mohla by je do značné míry nahradit sobota. Z toho důvodu lze každou sobotu prožít ve zkrácené verzi všechny události od stvoření, vyjití z Egypta, uzavření smlouvy, života na poušti i v zaslíbené zemi. Všechny hlavní mezníky cesty, kdy se Izrael učil žít se svým Bohem, dokáže šabat zpřítomnit. Šabat tyto události nepřipomíná, ale působí to, že je každý znovu a znovu osobně prožívá.

Jednotlivé analýzy v naší práci poukazují na to, že dějiny Izraele mají svou koncepci vytvořenou na lineárním chápání času, která reflektuje vznik, hřích, ospravedlnění, život s Bohem. Je to neustálý pohyb vpřed. Tento pohyb vpřed je však permanentně centrován na Boha. Bůh ale nestojí na konci jako završení dějinného procesu, nýbrž je neustále přítomen v každém dni, v každém okamžiku existence člověka i celého národa. Bůh není nedosažitelným cílem dějin, ke kterému je nasměrované nekonečné putování vyvoleného národa, není to ani vzdálená idea, o které mluvil Hegel. Jak se nám podařilo ukázat, Bůh je nejen reálním cílem a završením dějin, nýbrž je jejich začátkem a hnací silou. Jednotlivé ideje, kterým jsme věnovali pozornost poukazují na to, že posvátným z hlediska času není jenom šabat, jako den slavení. Důležité je chápání času jako posvátného celku. Každý den a každá minuta je posvátná, protože je minutou, která je proniknuta Boží přítomností. Šabat tuhle skutečnost připomíná a dává jí do souvislosti s dalšími idejemi, přičemž neustále zaměřuje pozornost na Boha – Hospodina, který byl na počátku a který provází život člověka na každém kroku, v každém časovém okamžiku.

Filosofické principy, které ve slavení šabatu nacházíme, jsou principy, které pronikly do evropské kultury jako její civilizační paradigma. Základem toho paradigmatu je chápání plynutí času jako lineárního děje. V takto pojatém časovém kontinuu je

možné, aby se objevil člověk jako Boží stvoření, je možné, aby byl člověk obdařen svobodou, možností odporovat vůli Boha, aby dostal příslib odpuštění a aby mohl na tomto odpuštění spolupracovat. Lineární chápání dějin spásy a života člověka vytváří paradigmatické základy toho, co nazýváme židokřesťanskou kulturou. Tyto filosofické principy jsou však komplexně shrnuty v prožívání šabatu. Nikoli v jeho racionální reflexi, ve filosofických poučkách a obrazech. Jen ve slavení šabatu nacházíme bezprostřední prožívání těchto filosofických principů.

Acknowledgment

This article was published with the support of the Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-17-0158

Bibliographic references

- ARAMA, I. ben Moses. 2001. Akedat Yitzchak. Commentary of Rabbi Yitzchak Arama. I, II. Rubin Mass.
- BEN ISAIAH, A. – SHARFMAN, B. 1977. The Pentateuch and Rashi's Commentary. Brooklyn: Publishing Company.
- BEN MOSE, M. (RAMBAM). 1989. Mishneh Tórah, Hilchot Yesodei HaTórah. The Laws, Which Are the Foundations of the Tórah. Moznaim Pub Corp. ISBN: 9780940118416.
- BLASCIKOVA, A. 2013. Patience as a virtue of tolerating according to Thomas Aquinas In: Filozofia, vol. 68, no. 6, p. 493-501. ISSN 0046-385X.
- BLEICH, J. D. 1993. Contemporary Halakhic Problems II. Sabbath and Festivals 1,3. Ktav Pub & Distributors Inc. New York. ISBN: 087068275X.
- CARASIK, C. 2005. The commentators' Bible. Philadelphia: Jewish Publication Society.
- DAVIS, R. A. 2008. Sifsei Chachamim Chumash. Shemos. Metsudah Publications. ISBN 78410000188.
- ELLIGER, K. – RUDOLPH, W. 1990. Biblia Hebraica Stuttgartensia, 4. vyd. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. ISBN: 3438052199.
- GANZFRIED, S. 2012. Kicur šulchan aruch. I., II., Těšín: Agadah. ISBN: 9788087571019.
- HESCHEL, J.A. 2009. Šabat. Jeho význam pro současného člověka. Praha: Academia. ISBN: 9788020017215.
- KAPLAN, A. 1991. Anthology. II. New York.
- LEVI, I. ben Meir of Berdichev. 1997. Sefer Kedishat Levi Al Ha-Torah u-Mo'adim. I., II. Brooklyn - New York: Yekhon Kedishat.
- LAU, J. M. 2012. Praktický judaismus. Praha: P3K. ISBN: 9788087343098.
- MUNK E. (ed.). 2013. Chizkuni. Torah Commentary. Jerusalem: Ktav Publishers. ISBN: 9781602802612.
- NEUSNER, J. (ed.). 1988. Mekhilta According to Rabbi Ishmael. Scholars Press: Atlanta, 1988. ISBN: 1555402372.
- RABINOVITCH, M. (ed.). 2006. The Mishnah. New York: Mesorah Publications, Ltd.
- TALMUD BAVLI. 1997. The Schottenstein Daf Yomi Edition. New York: Menorah Publications, Ltd.
- THEODOR, J. – ALBECK, CH. 1965. Midrash Bereshit Rabba. Critical Edition with Notes and Commentary. Jerusalem.
- WISTINETZKI J. (ed.). 1924. Sefer chasidim. Frankfurt am Mein.
- SEFER MISNA. 1994. Sefer Misna berura ve-hu peruš jqfe u-menupe al Šulchan aruch Orach chajim. Machon da' at Josef.
- PELCOVITZ, R. 1997. Sforno. Commentary on the Torah. Brooklyn: Mesorah Publications. ISBN: 0899062687.

SPERLING, H. 1984. Zohar. New York: Soncino.
VYMETALOVA – HRABAKOVA, E. 2014. Noachické příkazy v minulosti i dnes optikou křesťanské etiky. In: VEVERKOVÁ, K., Bible a etika v kontextu doby a myšlení. Praha: L. Marek.

Words: 6714

Characters: 43 862 (24,37 standard pages)

ThDr. Marie Roubalova, ThD.
Hussite Theological Faculty Charles University in Prague
Pacovska 350/4, 140 00 Prague
Czech Republic
marie.roubalova@htf.cuni.cz

Prof. ThDr. Roman Kralik, ThD.
RUDN University
Miklukho-Maklaya street, 6 117198 Moscow
Russian Federation
roman.kralik73@gmail.com

Doc. PhDr. Peter Kondrla, PhD.
Constantine the Philosopher University in Nitra
Hodzova 1, 949 01 Nitra
Slovak Republic
pkondrla@ukf.sk

Doc. ThDr. Patrik Maturkanič, PhD.
College of Applied Psychology in Terezín
Akademická 409, 411 55 Terezín
Czech Republic
maturkanic@vsaps.cz

Assoc. Prof., Yulia Biryukova, PhD.
RUDN University
Miklukho-Maklaya street, 6 117198 Moscow
Russian Federation
yu.birukova@gmail.com

Mukhan Issakhan, PhD.
Egyptian University of Islamic Culture
Nur-Mubarak
Al Farabi street, 73, 050060 Almaty
Kazakhstan
mukhan.issakhan@gmail.com